

CAPUT VIII.

De his, qui non astrorum positionem, sed connexionem causarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.

QUI vero non astrorum constitutionem, sicuti est cum quidque concipitur, vel nascitur, vel inchoatur, sed omnium connexionem seriemque causarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant; non multum cum eis de verbi controversia laborandum atque certandum est: quandoquidem ipsum causarum ordinem et quamdam connexionem Dei summi tribuunt voluntati et potestati, qui optime et veracissime creditur, et cuncta scire ante quam fiant, et nihil inordinatum relinquere; a quo sunt omnes potestates, quamvis ab illo non sint omnium voluntates. Ipsam itaque præcipue Dei summi voluntatem, cujus potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum sic probatur. Annæi Senecæ sunt, nisi fallor, hi versus:

Duc summe pater, altique dominator poli,
 Quocumque placuit, nulla parendi mora est.
 Adsum impiger: fac nolle, comitabor gemens,
 Malusque patiar facere quod licuit bono.
 Ducunt volentem fata, nolentem trahunt¹.

Nempe evidentissime hoc ultimo versu ea fata appellavit, quam supra dixerat summi patris voluntatem: cui se paratum obedire dicit, ut volens ducatur, ne nolens trahatur; quoniam scilicet, « Ducunt volentem fata, nolentem

¹ Senec. lib. epist. xviii.

trahunt. » Illi quoque versus homerici, huic sententiæ suffragantur, quos Cicero in latinum vertit:

Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
 Jupiter auctiferas lustravit lumine terras¹.

Nec in hac quæstione auctoritatem haberet poëtica sententia: sed quoniam Stoicos dicit, vim fati asserentes, istos ex Homero versus solere usurpare, non de illius poëtæ, sed de istorum philosophorum opinione tractatur, cum per istos versus, quos disputationi adhibent, quam de fato habent, quid sentiant esse fatum apertissime declaratur, quoniam Jovem appellant, quem summum deum putant, a quo connexionem dicunt pendere fatorum.

CAPUT IX.

De præscientia Dei et libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.

I. Hos Cicero ita redarguere nititur², ut non existimet aliquid se adversus eos valere, nisi auferat divinationem. Quam sic conatur auferre, ut neget esse scientiam futurorum, eamque omnibus viribus nullam esse omnino contendat, vel in Deo, vel in homine, nullamque rerum prædictionem. Ita et Dei præscientiam negat, et omnem prophetiam luce clariorem conatur evertere vanis argumentationibus, et opponendo sibi quædam oracula, quæ facile possunt refelli: quæ tamen nec ipsa convincit. In his autem mathematicorum conjecturis refutandis ejus regnat oratio; quia vere tales sunt, ut se ipsæ destruant et refellant. Multo sunt autem tolerabiliores, qui vel siderea

¹ Homer. Odiss. xi. — ² Cic. lib. ii. de Divinat.

fata constituunt, quam iste qui tollit præscientiam futurorum. Nam et confiteri esse Deum et negare præscium futurorum, apertissima insania est. Quod et ipse cum videret, etiam illud tentavit asserere, quod scriptum est: « Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus¹: » sed non ex sua persona. Vidit enim quam esset invidiosum et molestum: ideoque Cottam fecit disputantem de hac re adversum Stoicos, in libris de deorum Natura, et pro Lucilio Balbo, cui Stoicorum partes defendendas dedit, maluit ferre sententiam, quam pro Cotta, qui nullam naturam divinam esse contendit. In libris vero de Divinatione ex se ipso apertissime oppugnat præscientiam futurorum. Hoc autem totum facere videtur, ne factum esse consentiat, et perdat liberam voluntatem. Putat enim, concessa scientia futurorum, ita esse consequens fatum, ut negari omnino non possit. Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ concertationes et disputationes philosophorum, nos ut confitemur summum et verum Deum, ita voluntatem summamque potestatem ac præscientiam ejus confitemur. Nec timemus ne ideo non voluntate faciamus, quod voluntate facimus, quia id nos facturos ille præscivit, cujus præscientia falli non potest. Quod Cicero timuit, ut oppugnaret præscientiam; et Stoïci, ut non omnia necessitate fieri dicerent, quamvis omnia fato fieri contenderent.

II. Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorum, ut eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet quia si præscita sunt omnia futura, hoc ordine venient, quo ventura esse præscita sunt: et si hoc ordine venient, certus est ordo rerum præscienti Deo: et si certus est ordo rerum, certus est ordo causarum; non enim aliquid fieri potest, quod non aliqua efficiens causa

¹ Psal. XIII, 1. et LII, 1.

præcesserit: si autem certus est ordo causarum, quo fit omne quod fit; fato, inquit, fiunt omnia, quæ fiunt. Quod si ita est, nihil est in nostra potestate; nullumque est arbitrium voluntatis: quod si concedimus, inquit, omnis humana vita subvertitur; frustra leges dantur; frustra objurgationes, laudes, vituperationes, exhortationes adhibentur; neque ulla justitia bonis præmia, et malis supplicia constituta sunt. Hæc ergo ne consequantur indigna et absurda et perniciosa rebus humanis, non vult esse præscientiam futurorum: atque in has angustias coarctat animum religiosum, ut unum eligat e duobus, aut esse aliquid in nostra voluntate, aut esse præscientiam futurorum; quoniam utrumque arbitratur esse non posse, sed si alterum confirmabitur, alterum tolli; si elegerimus præscientiam futurorum, tolli voluntatis arbitrium; si elegerimus voluntatis arbitrium, tolli præscientiam futurorum. Ipse itaque ut vir magnus et doctus, et vitæ humanæ plurimum ac peritissime consulens, ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium: quod ut confirmaretur, negavit præscientiam futurorum: atque ita dum vult facere liberos, fecit sacrilegos. Religiosus autem animus utrumque eligit, utrumque confitetur, et fide pietatis utrumque confirmat. Quomodo, inquit? Nam si est præscientia futurorum, sequentur illa omnia, quæ connexa sunt, donec eo perveniatur, ut nihil sit in nostra voluntate. Porro si est aliquid in nostra voluntate, eisdem recursis gradibus eo pervenitur, ut non sit præscientia futurorum. Nam per illa omnia sic recurritur: « Si est voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: si non omnia fato fiunt, non est omnium certus ordo causarum: si certus causarum ordo non est, nec rerum certus est ordo præscienti Deo, quæ fieri non possunt, nisi præcedentibus et efficientibus causis: si rerum ordo præscienti Deo certus non

est, non omnia sic veniunt, ut ea ventura præscivit: porro si non omnia sic veniunt, ut ab illo ventura præscita sunt, non est, inquit, in Deo præscientia omnium futurorum. »

III. Nos adversus istos sacrilegos ausus atque impios, et Deum dicimus omnia scire, ante quam fiant; et voluntate nos facere quidquid a nobis nonnisi volentibus fieri sentimus et novimus. Omnia vero fato fieri non dicimus, imo nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomen ubi solet a loquentibus poni, id est, in constitutione siderum, cum quisque conceptus aut natus est, (quoniam res ipsa inaniter asseritur), nihil valere monstramus. Ordinem autem causarum, ubi voluntas Dei plurimum potest, neque negamus, neque fati vocabulo nuncupamus, nisi forte ut fatum a fando dictum intelligamus, id est, a loquendo: non enim abnuere possumus esse scriptum in Litteris sanctis: « Semel locutus est Deus, duo hæc audiavi; » quoniam potestas est Dei, et tibi, Domine, misericordia, » quia tu reddes unicuique secundum opera ejus¹. » Quod enim dictum est, « Semel locutus est, » intelligitur immobiliter, hoc est, incommutabiliter est locutus, sicut novit incommutabiliter omnia, quæ futura sunt, et quæ ipse facturus est. Hac itaque ratione possemus a fando fatum appellare, nisi hoc nomen jam in alia re solet intelligi, quo corda hominum nolumus inclinari. Non est autem consequens, ut si Deo certus est omnium ordo causarum, ideo nihil sit in nostræ voluntatis arbitrio. Et ipsæ quippe nostræ voluntates in causarum ordine sunt, qui certus est Deo ejusque præscientia continetur; quoniam et humanæ voluntates humanorum operum causæ sunt. Atque ita qui omnes rerum causas præscivit, profecto in eis

¹ Psal. Lxi, 12, 13.

causis etiam nostras voluntates ignorare non potuit, quas nostrorum operum causas esse præscivit.

IV. Nam et illud, quod idem Cicero concedit¹, nihil fieri, si causa efficiens non præcedat, satis est ad eum in hac quæstione redarguendum. Quid enim eum adjuvat, quod dicit nihil quidem fieri sine causa, sed non omnem causam esse fatalem; quia est causa fortuita, est naturalis, est voluntaria? Sufficit, quia omne, quod fit, nonnisi causa præcedente fieri confitetur. Nos enim eas causas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes; easque tribuimus, vel Dei veri, vel quorumlibet spirituum voluntati: ipsasque naturales nequaquam ab illius voluntate sejungimus, qui est auctor omnis conditorque naturæ. Jamvero causæ voluntariæ, aut Dei sunt, aut Angelorum, aut hominum, aut quorumque animalium: si tamen appellandæ sunt voluntates animalium rationis expertium motus illi, quibus aliqua faciunt secundum naturam suam, cum quid vel appetunt, vel evitant. Angelorum autem voluntates dico, sive bonorum, quos Angelos Dei dicimus; sive malorum, quos angelos diaboli, vel etiam dæmones appellamus: sic et hominum bonorum scilicet et malorum. Ac per hoc colligitur non esse causas efficientes omnium, quæ fiunt, nisi voluntarias, illius naturæ scilicet, quæ spiritus vitæ est. Nam et aër iste seu ventus, dicitur spiritus: sed quoniam corpus est, non est spiritus vitæ. Spiritus ergo vitæ, qui vivificat omnia, creatorque est omnis corporis et omnis creati spiritus, ipse est Deus, spiritus utique non creatus. In ejus voluntate summa potestas est, quæ creatorum spirituum voluntates bonas adjuvat, malas judicat, omnes ordinat; et quibusdam tribuit potestates, quibusdam non tribuit. Sicut enim omnium naturarum creator est,

¹ Cic. lib. de fato.

ita omnium potestatum dator, non voluntatum. Malæ quippe voluntates ab illo non sunt; quoniam contra naturam sunt, quæ ab illo est. Corpora igitur magis subjacent voluntatibus; quædam nostris, id est, omnium animantium mortalium, et magis hominum quam bestiarum; quædam vero Angelorum: sed omnia maxime Dei voluntati subdita sunt; cui etiam voluntates omnes subjiciuntur, quia non habent potestatem, nisi quam ille concedit. Causa itaque rerum, quæ facit, nec fit, Deus est. Aliæ vero causæ et faciunt, et fiunt; sicut sunt omnes creati spiritus, maxime rationales. Corporales autem causæ, quæ magis fiunt, quam faciunt, non sunt inter causas efficientes annumerandæ; quoniam hoc possunt, quod ex ipsis faciunt spirituum voluntates. Quomodo igitur ordo causarum, qui præscienti certus est Deo, id efficit ut nihil sit in nostra voluntate, cum in ipso causarum ordine magnum habeant locum nostræ voluntates? Contendat ergo Cicero cum eis, qui hunc causarum ordinem dicunt esse fatalem, vel potius ipsum fati nomine appellant; quod nos abhorremus, præcipue propter vocabulum, quod non in re vera consuevit intelligi. Quod vero negat ordinem omnium causarum esse certissimum, et Dei præscientiæ notissimum, plus eum quam Stoïci detestamur. Aut enim Deum esse negat, quod quidem, inducta alterius persona, in libris de deorum Natura facere molitus est: aut si esse confitetur Deum, quem negat præscium futurorum, etiam sic dicit nihil aliud quam quod ille «Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus¹.» Qui enim non est præscius omnium futurorum, non est utique Deus. Quapropter et voluntates nostræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præscivit: et ideo quidquid valent, certissime valent; et quod facturæ sunt, ipsæ omnino facturæ sunt: quia valituras atque fac-

¹ Psal. XIII, 1. et LII, 1.

turas ille præscivit, ejus præscientia falli non potest. Quapropter si mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum esse infirmioris, potentioris voluntatem qui eum habet in potestate, quam illo causarum ordine, quem non usitato, sed suo more Stoïci fatum appellant, arbitrium nostræ voluntatis auferri.

CAPUT X.

An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.

I. UNDE nec illa necessitas formidanda est, quam formidando Stoïci laboraverunt causas rerum ita distinguere, ut quasdam subtraherent necessitati, quasdam subderent: atque in his, quas esse sub necessitate noluerunt, posuerunt etiam nostras voluntates, ne videlicet non essent liberæ, si subderentur necessitati. Si enim necessitas nostra illa dicenda est, quæ non est in nostra potestate, sed etiam si nolimus, efficit quod potest, sicut est necessitas mortis, manifestum est voluntates nostras, quibus recte vel perperam vivitur, sub tali necessitate non esse. Multa enim facimus, quæ si nollemus, non utique faceremus. Quo primitus pertinet ipsum velle: nam si volumus, est; si nolimus, non est: non enim vellemus, si nollemus. Si autem illa definitur esse necessitas, secundum quam dicimus necesse esse ut ita sit aliquid, vel ita fiat; nescio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat voluntatis. Neque enim et vitam Dei et præscientiam Dei sub necessitate ponimus, si dicamus necesse esse Deum semper vivere, et cuncta præscire: sicut nec potestas ejus minuitur, cum

dicitur mori fallique non posse. Sic enim hoc non potest, ut potius, si posset, minoris esse utique potestatis. Recte quippe omnipotens dicitur, qui tamen mori et falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiando quod non vult: quod ei si accideret, nequaquam esset omnipotens. Unde propterea quædam non posset, quia omnipotens est. Sic etiam cum dicimus necesse esse, ut cum volumus, libero velimus arbitrio; et verum procul dubio dicimus, et non ideo ipsum liberum arbitrium necessitati subjicimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur nostræ voluntates, et ipsæ faciunt quidquid volendo facimus, quod non fieret, si nollemus. Quidquid autem aliorum hominum voluntate nolens quisque patitur, etiam sic voluntas valet; etsi non illius tamen hominis voluntas, sed potestas Dei. Nam si voluntas tantum esset, nec posset quod vellet, potentiore voluntate impediretur: nec sic tamen voluntas, nisi voluntas esset; nec alterius, sed ejus esset qui vellet, etsi non posset implere quod vellet. Unde quidquid præter suam voluntatem patitur homo, non debet tribuere humanis vel angelicis, vel cujusquam creati spiritus voluntatibus, sed ejus potius qui dat potestatem volentibus.

II. Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate, quia Deus præscivit quid futurum esset in nostra voluntate. Non enim qui hoc præscivit, nihil præscivit. Porro si ille, qui præscivit quid futurum esset in nostra voluntate, non utique nihil, sed aliquid præscivit, profecto, et illo præsciente, est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur, aut retenta præscientia Dei, tollere voluntatis arbitrium; aut retento voluntatis arbitrio, Deum (quod nefas est) negare præscium futurorum: sed utrumque amplectimur, utrumque fideliter et veraciter confitemur; illud, ut bene credamus; hoc, ut bene vivamus. Male au-

tem vivitur, si de Deo non bene creditur. Unde absit a nobis ejus negare præscientiam, ut liberi esse velimus, quo adjuvante, sumus liberi, vel erimus. Proinde non frustra sunt leges, objurgationes, exhortationes, laudes et vituperationes: quia et ipsas futuras esse præscivit, et valent plurimum, quantum eas valituras esse præscivit; et preces valent ad ea impetranda, quæ se precantibus concessurum esse præscivit: et juste præmia bonis factis, et peccatis supplicia constituta sunt. Neque enim ideo peccat homo, quia Deus illum peccaturum esse præscivit: imo ideo non dubitatur ipsum peccare, cum peccat, quia ille cujus præscientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præscivit. Qui si nolit, utique non peccat: sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præscivit.

CAPUT XI.

De universali providentia Dei, cujus legibus omnia continentur.

DEUS itaque summus et verus cum Verbo suo et Spiritu sancto, quæ tria unum sunt, Deus unus omnipotens, creator et factor omnis animæ atque omnis corporis: cujus sunt participatione felices, quicumque sunt veritate, non vanitate felices: qui fecit hominem rationale animal ex anima et corpore; qui eum peccantem, nec impunitum esse permisit, nec sine misericordia dereliquit; qui bonis et malis essentiam etiam cum lapidibus, vitam seminalem etiam cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis Angelis dedit: a

quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo; a quo est mensura, numerus, pondus; a quo est quidquid naturaliter est, cujuscumque generis est, cujuslibet aestimationis est; a quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminum atque formarum: qui dedit et carni originem, pulchritudinem, valetudinem, propagationis fecunditatem, membrorum dispositionem, salutem concordiae: qui et animæ irrationali dedit memoriam, sensum, appetitum; rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solum cœlum et terram, nec solum Angelum et hominem; sed nec exigui et contemptibilis animantis viscera, nec avis pennulam, nec herbæ flosculum, nec arboris folium sine suarum partium convenientia, et quadam veluti pace dereliquit; nullo modo est credendus regna hominum eorumque dominationes et servitutes a suæ providentiæ legibus alienas esse voluisse.

CAPUT XII.

Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum auget imperium.

I. PROINDE videamus quos Romanorum mores, et quam ob causam, Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cuius potestate sunt etiam regna terrena. Quod ut absolutius disserere possemus, ad hoc pertinentem et superiorem librum conscripsimus, quod in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt; et præsentis voluminis partes superiores, quas huc usque perduximus, de fati quæstione

tollenda: ne quisquam cui jam persuasum esset non illorum deorum cultu romanum imperium propagatum atque servatum, nescio cui fato potius id tribueret, quam Dei summi potentissimæ voluntati. Veteres igitur primique Romani, quantum eorum docet et commendat historia, quamvis ut aliæ gentes, excepta una populi Hæbræorum, deos falsos colerent, et non Deo victimas, sed dæmoniis immolarent; tamen laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant¹: hanc ardentissime dilexerunt; propter hanc vivere voluerunt; pro hac et mori non dubitaverunt. Cæteras cupiditates hujus unius ingenti cupiditate presserunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam servire videbatur inglorium, dominari vero atque imperare gloriosum, prius omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Hinc est quod regalem dominationem non ferentes, annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando: cum et reges utique a regendo dicti melius videantur, ut regnum a regibus, reges autem ut dictum est, a regendo; sed fastus regius non disciplina putata est regentis, vel benevolentia consulentis, sed superbia dominantis. Expulso itaque rege Tarquinio, et consulibus institutis, secutum est quod idem auctor in Romanorum laudibus posuit, « Quod civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate quantum brevi creverit, tanta cupiditate gloriæ incesserat². » Ista ergo laudis aviditas et cupiditas gloriæ multa illa miranda fecit, laudabilia scilicet atque gloriosa secundum hominum existimationem.

II. Laudat idem Sallustius temporibus suis magnos et præclaros viros, Marcum Catonem et Caium Cæsarem, dicens, quod diu illa respublica non habuit quemquam vir-

¹ Sallust. in Catilin. — ² Ibid.